

**ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМА «ВЕСІЛЛЯ»
З ПОГЛЯДУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ
(на матеріалі праць Павла Чубинського)**

У статті розглянуто лінгвокультурему весілля, що відображає особливості української національної культури, національного способу життя, традицій, звичаїв XIX століття на матеріалі етнографічних праць Павла Чубинського.

Ключові слова: Павло Чубинський, етнографія, лінгвокультурологія, лінгвокультурема, етнос.

Павло Чубинський – український етнограф, фольклорист, діалектолог, автор тексту гімну України – належить до видатних діячів українського національного відродження. Він один з небагатьох учених (географів та етнографів), нагороджений золотою і двома срібними медалями Російського географічного товариства, золотою медаллю Міжнародного конгресу в Парижі (1875) і російською Уваровською премією (1879) [10, 732].

Увага до української етнографії, народних джерел, усвідомлення їх значення для духовної культури нації, як зазначає С. Єрмоленко, ґрунтувалися на осмисленні тематично-естетичних цінностей фольклорних творів, «на розумінні консолідуючої, інтегруючої ролі фольклорного слова у формуванні літературної мови» [3, 128]. У кінці XVIII – початку XIX ст. відбувався активний процес творення національної мови на народнорозмовній основі, який включав у себе й захоплення українським фольклорним матеріалом, збирання і видання фольклорних матеріалів. Так, М. Цертелєв у збірці «Опыт собрания старинных малороссийских песен» (1819) опублікував українські історичні думи, І. Срезевський – фольклорні матеріали у праці «Запорожская старина» (1833–1839). У цій царині активно працював і М. Максимович, який «розглядав народну поезію як найвищий вияв національного духу, джерело формування і розвитку літературної мови та народності літератури» [12, 269]. Вчений опублікував три збірки українських народних пісень – «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народные песни» (1834), «Сборник украинских пѣсень» (1854). (Зауважимо, що згодом саме за ініціативи Павла Чубинського було вшановано пам'ять М. Максимовича – засновано у 1873 р. премію його імені за кращі наукові розробки та вирішено видати повне зібрання творів вченого). До збирання і видання фольклорних матеріалів долучився і А. Метлинський, який опублікував у 1854 р. «Народные южнорусские песни». А в 20–40-х рр. XIX ст. виходить ряд журналів – «Украинский вестник» (1816–1819), «Харьковский Демокрит» (1816), «Украинский журнал» (1824–1825), «Украинский альманах» (1831), альманахи – «Утренняя звезда» (1833–1834), «Украинский сборник» (1838–1841), «Сніп» (1841), «Молодик» (1843–1844), «Ластівка» (1841), які усталюють практику писемної фіксації фольклорного змісту, вводять цей матеріал у художньо-естетичний обіг і таким чином сприяють перетворенню писемної форми фольклорних творів у різновид художнього стилю [3, 129]. У художній літературі відобразилася тенденція введення в літературну практику фольклорного матеріалу, орієнтація на народнописенну лінгвопоетику, «залучення народнописенної образної системи до пошуків індивідуальних засобів художнього мовлення» [3, 130]. Зокрема це спостерігається у творах Т. Шевченка, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемовського, А. Метлинського, М. Костомарова, Л. Боровиковського та інших.

Павло Чубинський захопився етнографією і фольклором ще у студентські роки, побачивши у народних звичаях і обрядах «основу українського народного права» [1, 24]. У 1861 р. він проводить зимові канікули разом із М. Лисенком вдома, у Борисполі. Їхня спільна творча праця збагатила українську фольклористику та етнографію таким надзвичайно цінним матеріалом, як повний детальний етнографічний та музичний запис 108 нотних зразків пісень бориспільського весілля середини XIX ст. (свідками та учасниками якого вони були), а також 31 нотний зразок календарних пісень з поміткою «од Чубинського» [1, 66]. Крім того, Павло Чубинський публікує у журналі «Черниговский листок» (1861 р., №8) свою першу наукову статтю «Кілька слів про звичаї та про значення казок, прислів'їв і пісень для криміналіста». У 1869 р., коли вченого-етнографа Павла Платоновича Чубинського обрано дійсним членом Російського географічного товариства, на нього були покладені обов'язки керівника експедиції в Південно-Західний край для етнографічних і статистичних досліджень. Матеріали подорожей, які склалися із трьох експедицій, були упорядковані та видані у 7-ми томах у Петербурзі (1872–1878 рр.) під назвою «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західноруський край» (далі «Праці»). У передмові до першого тому «Праць» Павло Чубинський писав: «У поїздках моїх я старався не обминути жодної дрібниці народного життя, які найменше були досліджені. Так, я всюди стежив за фонетичними й граматичними особливостями говірок, змінами у побуті; із пам'яток народної творчості – я звертав особливу увагу на обрядові пісні й казки міфічного змісту, описував обряди, розглядав і вибирав рішення волосних судів.

Збирав свідчення про економічне становище селян, про заробітну плату, промисловість, про значення євреїв у цьому краї та інше. Обрядових пісень записав близько 4 000. Родини, хрестини, похорони записані в декількох місцях, весілля описане більше ніж у 20 місцях, казок записано близько 300. За програмою говорів зроблені записи більше ніж у 60 місцях, із книг волосних судів вибрано близько 1 000 рішень...» [1, 241]. Успішній роботі експедиції особисто сприяли і брали участь у збиранні етнографічних матеріалів відомі українські письменники, історики, композитори, громадські діячі, зокрема М. Драгоманов, М. Лисенко, С. Русова, О. Русов, П. Житецький, Ф. Волков, О. Левицький, Ф. Вовк, М. Костомаров, В. Смиренко, М. Петров, В. Антонович, А. Хойнацький, О. Кістяківський, В. Кравцов та інші.

Таким чином за два роки напруженої і виснажливої роботи Павлові Чубинському вдалося зібрати, описати та видати багатий за змістом і широкий за географічними мірками фольклорний, етнографічний, мовний і статистичний матеріал. У цей численний перелік входять і весільні обряди, які зафіксовані з позицій регіональної самобутності та мовної варіантності. Дослідника особливо зацікавила весільна обрядовість Волинської губернії Володимир-Волинському, зокрема Дубнівському повітах, у містах Ковелі, Луцьку, Рівному, Овручі, Радомишлі; Полтавському, Золотоніському, Переяславському повітах Полтавської губернії. А відомо, що (як справедливо зазначав Ф. Колесса) українська усна словесність, традиції, звичаї – це «неначе пребагаті рудокопи, з котрих не лише література, але також наука ще довго буде черпати свої скарби» [4, 33].

Мета статті – розглянути лінгвокультуру *весілля* і її лінгвоконцептосферу, що відображає особливості обрядової дії української національної культури, національного способу життя, традицій, звичаїв XIX століття, описаних у етнографічних працях Павла Чубинського.

Лінгвокультурема, за визначенням О. Селіванової, – це мовний знак, який містить культурну інформацію [11, 354]. Вона є «стійкою відтворюваною в етнолінгвістичному соціумі мовною одиницею, яка відображає культурний досвід і ціннісні орієнтири національного суспільства. З цього погляду – це надбання і скарб нації» [8, 63]. Культурно марковані знання й уявлення носіїв певної культури є планом змісту лінгвокультури, а планом вираження – мовні одиниці, у семантиці яких міститься культурна інформація. Лінгвокультури можуть об'єднуватися у лінгвокультурологічний концепт, що є «ментальною проекцією елементів культури», опредмеченою у мовленні у вигляді лінгвокультури [9, 364] та формувати лінгвоконцептосферу.

Таким лінгвокультурним концептом є лексема **весілля** – «позначення обряду одруження, а також святкування з цієї нагоди за звичаєм» [2, 78], який об'єднує лінгвокультури у лексико-семантичні ряди з урахуванням національних особливостей. У народі існують синонімічні позначення лексеми **весілля** – *одруження, шлюб, сватів, свайба*. Українське весілля за своєю формою є сценічним дійством – з розподілом ролей, переодяганням, послідовністю актів, – яке пов'язує з «народною драмою». У цьому довготривалому святковому царемоніалі Павло Чубинський описує такі етапи:

1) **передвесільний** – *перемовини молодого зі своїми батьками; перемовини, що передують сватанню; вибір сватів; перші відвідини сватів; скликання сусідів; заручини (рукодавання, або руковини), розглядини;*

2) **приготування до весілля** – *торочини; вильце (гильце, ільце), вінки і дівч-вечір, коровай;*

3) **весілля** – *неділя; вінчання; зустріч і прийом молодих, коли вони повертаються з церкви; обід у молодого і поїзд за нареченою; зустріч молодого у нареченої; викуп нареченої; теця приносить зятю «оброк»; молодий роздає подарунки родичам нареченої; подарунки зі сторони нареченої; розплетення коси і покриття голови; винесення і розподіл короваю; вечеря у нареченої і її прощання з друзями; молоді танцюють після вечері навколо «діжки»; виїзд молодих із батьківської хати нареченої; зустріч і прийом молодих у батьківській хаті жениха; комора; посольство до матері нареченої;*

4) **післявесільний** – *перезва (понеділкування), цигани (у вівторок).*

Обрядові весільні дії супроводжуються весільними піснями – застольними, віншувальними, жартівливими, любовними та ін. В описі весільної царемонії Палом Чубинським зафіксовано **327 пісень**.

Таким чином, концептосфера **весілля** включає такі лінгвокультури:

• **народні назви частин весільного дійства:**

- *розвідка, допит*, які відбуваються під час перемовин до сватання, *скликання сусідів «на першу чарку»*, *заручини, розглядини*, які відбуваються на третій день весільного обряду: «они ще називаються *умовини, домовини, печеглядини*» (Чуб., с. 95);

- *Обмін хлібом, торочини* – відбувалися у п'ятницю під вечір. В оригіналі «Праць» 1-го видання читаємо такі пояснення: «*Придя домой невеста просит дружек садиться за стол и дает им «торочити рушники», т.е. каждой девушке дает в руку иглу и нитки, по два-три рушника и по куску «тороков», которые она должна пришить к концам рушника*» (Чуб., с. 96).

- Гильце або вільце: у суботу перш, ніж молоді йдуть у церкву, де вони сповідаються і причащаються, в'ється гильце – «это небольшое деревцо, или, правильнее большая ветвь, зимой всегда сосновая, а летом из яблони, груши, вишни, черемухи. Ветвь эту втыкают в хлеб (в некоторых местах в каравай) и каждую веточку – «пагон» – украшают небольшими букетами из калины, овса, барвинку, чернобрыльвицы; перевязывают их цветными нитками, шелком или даже лентами. К веткам прилепливают также небольшие зажженные восковые свечи. Между ветвями вильца кладут горсть ржи...» (Чуб., с. 98). Це дійство супроводжується піснями. Зокрема під № 25 записані такі рядки пісні: *Благослови, Боже, И отець, и мати, Своему дитяти Гилечко звити* (Чуб., с. 99).

- Коровай: якщо наречена виходить заміж вперше, то в суботу, за день до вінчання, у її хаті печуть коровай. Молода запрошує сусідів та знайомих «бгати коровай»: *Добридень вам! Прошу вас на весілля. Просить батько, мати і я прошу на хліб, на сіль, на коровай, на горілку і на що Господь Бог дав. Жінок, які приходили пекти коровай, називали **коровайницями**. Вони прибирали голову квітами із барвинку, а потім співали: *Марусина мати По сусідоньці ходить, Сусід своїх просить: – Да сусідоньки мої, Прибудьте к мени, Да до мого дитяти Короваю бгати* (Чуб., с. 124). Коровай завжди прикрашали. Батько нареченої в середину короваю клав декілька копійок, а мати – покривала рушником це місце і робила локтем поглиблення. У це поглиблення вроблювали, виготовлені із тіста зображення сонця, місяця, голубів, соснових шишок, а навколо прикрашали різними шишечками, пташками. При цьому дійстві співали: *Ой дайте нам свічки, підем до річки, Да калини ламати, Коровай вбирати* (Чуб., с. 127).*

- Поділ короваю – це дійство має регіональні особливості: «в местечке Борисполе Полтавской губернии Переяславского уезда дружко, который сам «крае и роздае коровай», отрезав кусок, вызывает тех, кому следует поднести, следующими словами: «Де старий батько й мати? Ось який гостинець од молодих дітей вам!» Вызываемые выходят, получают «гостинец» и говорят: «Спасиби молодим дитям и вам, пани маршалки, за цей гостинець» (Чуб., с. 167).

• **народні номени учасників українського весільного обряду**: молодий, молода, старости, староста хатній, світилки, сваха, бояри, свати, послы, дивоснуби, коровайниці (С этих пор посредники эти в делах жениха получают название «сватов», «старост», «бояр», «послов», «дивоснубов») (Чуб., с. 83);

• **народнопоетичні фразеологізми (примовляння) під час весільного дійства**: і дай, Боже, вам вечор добрий, да й поможи вам, Боже, спати, а нам те, що задумали, взяти (Чуб., с. 85); ні, ми люди добрії, ми прийшли до вас з хлібом, сіллю, одчиніть, будьте ласкаві, ми вам щось хочем сказати (Чуб., с. 87); нехай Бог помагає вам іздружитися, да в світі нажиться; дітей дождатися, да й попарувати, так як вам Бог помагає самим попаруватися (Чуб., с. 86); дай вам боже на світі пожити, діток наплодити, пряхи свої мати, й заміж давати (Чуб., с. 87); отсе слава Богу, що добились до вашої хати! Ми з нашим князем були на охоті і ганялись за лисичкою; вона побігла через ліс в поле, з поля через село в огородині, а з огородині попала в вашу хату. Чи позволите нам тут її шукати? Чи з охотою віддасте її нашому князю? Вона йому подобалась, а чи подобався він їй – хай скаже (Чуб., с. 88); дай Боже, щоб був веселий, як весна, багатий, як земля, а здоровий, як вода (Чуб., с. 87);

• **на позначення соціально-національної поведінки (формули мовного етикету)**: най бог благословить; спасибі, що не цураєтесь; із цим свахо й свату, прощайте, щаслива дорога вам, дружки; добридень вам! Прошу вас на весілля; дякую сватови, сваси, пану молодому і дружби за послугу – (говорить теща); добридень вам, будьте здорові з понеділком! – (говорить молода);

• **назви споруд та місць, де відбувається обряд**: церква, хата, клуня, комора, воріта, богад або посаг – «почесне місце на покуті, під образами, яке визначене для молодих» (Чуб., с. 101);

• **назви весільних подарунків**: хустки, «намітки білі», рушники, чоботи, шитун, сорочки; та ін.

• **назви головних уборів, які використовуються під час весілля**: очіпок, серпанок, намітка та ін.;

• **назви страв, які подавалися на весіллі**: юшка, галушки, печеня, капуста та ін. За кожним поданням страви виконувалася пісня. Наприклад, коли на стіл ставили капусту, то співали: *Їжте, бояре, капусту – Наша капуста густа, Наша капуста вродила, Наша Маруся садила, Раненько вставала, Капусту поливала. Просим вас, Уживайте у нас; Не жужуа сторона – Не буде вам сорома; Тут не жужуїі люде – Сорома вам не буде* (Чуб., с. 145).

Звичаєва обрядовість, а особливо весільна, і зокрема пісні, широко використовуються в українській літературі («Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці», «Маруся» Г. Квіткі-Основ'яненка, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Земля» О. Кобилянської та ін.), а також зустрічається у назвах творів художньої літератури («Весілля Опанаса Крокви» В. Симоненко, «Квіткове весілля» Л. Глібов, «Свіччине весілля» І. Кочерга, «На весіллі» Д. Павличко та ін.). У художній літературі XIX – XX ст. лексема **весілля** має широкий спектр конотацій:

а) позначення родинного свята – створення нової сім'ї: *Розвернулося весілля. Музикам робота і підковам* (Т. Шевченко); *Як вода освятиться, так і весілля* (П. Мирний);

б) назва обряду: *Вже прийшла осінь. На селі почались весілля* (І. Нечуй-Левицький);

в) підготовка до родинного свята: *Вже й на весілля кендюх начиняли, гусей ловили і діжу вчиняли* (Л. Костенко); *Старий батько з усієї сили з молодичцями танцює, Та двір вимітає, Та прокожгих, проїжджачих У двір закликає, Та вареною частує, На весілля просить* (Т. Шевченко);

г) визначення часових меж: *Стара не довго ще прожила: на другий рік по весіллю вмерла* (М. Вовчок); *Минуло зо два роки після Василевого весілля, а яка велика зміна стала в Хомишиній оселі* (І. Нечуй-Левицький);

г) переносне значення: *Уже весна відсвяткувала свої вишневі весілля, Уже до літнього причала Пливе запліднена земля, Вже колос виник на ячмені, Отож, здавалось би, пора Пісні покинути шалені, Як мудрість каже нам стара, Вже підростуть небавом діти, І їм наступної весни Самим співати і любити Серед ясної гущину, – Проте в сріблестім верболозі, Тасмні спільники мої, Не підкоривши серця прозі, Співають пізні солов'ї* (М. Рильський);

д) фразеологізми: *як на весілля* (у значенні: одягнутися по-святковому, розкішно). *Меланія вийшла з дівчатами виряджена як на весілля* (О. Гончар); *заживе до весілля* (у значенні: швидко загоїться). *Бідненька, не плач! Заживе до весілля!* (М. Старицький); *як на весіллі* (у значенні: їжа смачна, великий вибір страв). *Трудодень заробив, вечерея оно, як на весіллі... Чом не посидіти в компанії та не потюгукати?* (Г. Тютюнник);

е) розмовне: *свайба*: - *А може б, і дружок поводи́ла та присогласила людей на свайбу, хоч би родичів де ближчих? – несміливо запитала Степаниха* (Г. Тютюнник).

Оскільки в Україні весільний обряд має велику популярність, то з ним пов'язано багато народних приказок та прислів'їв: 1. *Кому весілля, а курці смерть* (М. Номис); 2. *Жук гуде – весілля йде: Степанида за Деміда заміж йде* (Нар. тв.); 3. *Дай, Боже, знати з ким весілля грати* (М. Номис); 4. *Кому весілля, а кому безділля* (М. Номис); 5. *Весілля і щастя на однім коні їздять* (Нар. тв.); 6. *На день весілля, а довіку клопоту* (Нар. тв.); 7. *Поки Василя, поти весілля* (М. Номис).

Обряд створення нової сім'ї традиційно зберіг до наших днів звичаї наших предків. Окремі мовні відмінності у весільних обрядах та піснях носять регіональний характер. На певних етапах життя народу обряди урізноманітнилися, змінилися за формою, проте незмінним залишився первісний зміст – не тільки позначати утворення нової сім'ї, а й пошановувати, звеличувати, ушляхетнювати з'яву молоді родини, передавати радіть рідних і близьких.

Таким чином, ґрунтовні та детальні описи мовного матеріалу народних традицій у працях Павла Чубинського надають можливість сучасному поколінню українців глибше пізнати і відчутти особливості української побутової культури та лексико-фразеологічне обрядове різнобарв'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зиль А. Народознавець. Павло Чубинський і його доба / Андрій Зиль. – К. : ТОВ «Казка», 2009. – 395 с.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова : монографія / Світлана Яківна Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 245 с.
4. Колесса Ф.М. Фольклористичні праці / Ф.М. Колесса. – К. : Наукова думка, 1970. – 409 с.
5. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія / В.І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 327 с.
6. Коць Т. Ідейно-естетичні цінності доби і українське мовознавство початку ХХ століття / Тетяна Коць // Культура слова – №74. – С. 108–115.
7. Маслова В.А. Когнитивна лінгвістика / В.А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
8. Мацько Л. І. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту / Л.І. Мацько. – Культура слова. – №75. – С. 56–66.
9. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : [навч. посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр”] / Любов Іванівна Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
10. Никончук О.М. Чубинський Павло Платонович / О.М. Никончук // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 731–732.
11. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова // – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
12. Українська літературна енциклопедія : у 5-ти томах / за ред. І.О. Дзверін та ін. – Т. 3. : К–Н. – К. : «Українська енциклопедія», 1995. – 496 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Чуб. – Чубинський П.П. Мудрість віків : (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського) : у 2 книгах / П.П. Чубинський. – Книга 2. – К. : Мистецтво, 1995. – 224 с.

В статтє рассмотрено лінгвокультурему «весілля», что отражает особенности украинской национальной культуры, национального способа жизни, традиций, обычаев XIX века, на материале этнографических трудов Павла Чубинского.

Ключевые слова: Павло Чубинский, этнография, лингвокультурология, лингвокультурема, этнос.

In this article is represented wedding linguoculture, which depicts speciality of ukrainian national culture, national type of life, tradition, customs of 19th century, basing on ethnographic works of Pavlo Chubynskyi.

Keywords: Pavlo Chubynskyi, ethnography, linguoculture, ethnos.